

BÂKÎ'DE GÖZYAŞI

Nazmi ÖZEROL*

ÖZET

Edebî metinlerde gözyaşı, duygusal yoğunluğu ifade etmek için sıkça başvurulan göstergelerden biri olmuştur. Klâsik edebiyatın temel felsefesini oluşturan aşk söz konusu olduğunda ilk akla gelen, âşığın döktüğü gözyaşlarıdır. Sevgiliye duyulan aşkın ve ondaki güzellik unsurlarının dile getirilmesinde, âşığın akla gelebilecek bütün ruh hâllerini, toplum içindeki konumunu, inançla ilgili telakkilerini yansıtmada gözyaşı, bütün çağrışım zenginliğiyle metinsel düzlemde boy gösterir.

Âşığın en büyük sermayesi ve varlığı olan gözyaşı, âşıklığın da en büyük alametidir. Gözyaşı, sevgili için akıtılan bir gönül suyudur, onun güzellik bahçesine hayat verir. Aşkın şiddetinin ve büyüklüğünün göstergesi olan gözyaşı, damla iken yağmur olur, sele dönüşür; nehirler, denizler ve okyanuslar meydana getirir. Pişmanlığı yansıtan aynı zamanda günahlardan arınma vesilesi olan gözyaşı, âşığın rahatlamasını ve ruhunun sükûnet bulmasını sağlar. Bazen aşkın sınırlarını ifşa ettiği için gözyaşına sitem edilir bazen de sevgiliye kavuşan âşık, sevinç gözyaşları döker.

XVI. yüzyıl şairi Bâkî'nin şiirlerinde gözyaşı göstergesinin ele alındığı bu çalışma, giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde şiir dilinde gözyaşının ifade ettiği anlamlar ve edebiyatımızda bazı şairlerin gözyaşıyla ilgili duygu ve düşünceleri üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde Bâkî'nin şiirlerinde gözyaşı ve ağlamakla ilgili beyitler tespit edilmiş, benzetme ve mecazlardan yararlanılarak birçok kavramla ilişkilendirilen gözyaşının, yalnızca gözden dökülen tuzlu bir su olmadığı, derin anlam ve çağrışımlar ifade eden bir gösterge olarak kullanıldığı görülmüştür. Bâkî'nin şiirlerinde gözyaşı göstergesinin iletmediği mesajlar; ikinci bölümde psikolojik, üçüncü bölümde sosyal ve dördüncü bölümde dinî yönden ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bâkî, Divan, gözyaşı, benzetme, işlev.

TEARS AT BÂKÎ

ABSTRACT

Tears have been elements frequently applied to express emotional intensity in literatural texts. When "love" is concerned, the milestone of

* Yrd. Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: nazmiozerol@hotmail.com

classical literature philosophy, the tears of the lover are the first things to flash in one's mind. Tears are included in textual structures with their whole connotational richness to reflect love to the lover and its beauty elements, any spiritual state of the lover, his status in the community, his religious viewpoint.

Tears are the biggest indicators of being in love as well as being the biggest capital and wealth of the lover. Tears are drops of water pouring from the heart of the lover; they inspire his garden of beauty. Tears, the indicators of greatness and strength of love, turn into rains from drops then into floods and make up rivers, seas and oceans. Tears, reflecting regret and leading to purification from sins, provides the lover with relief and spiritual peace. Sometimes, tears are reproached as they reveal the secrets of lover whereas sometimes the lover pours them out of happiness.

This study, discussing tears in XVI. century's poet Bâkî's poems, comprises of introduction and four other parts. The emphasis has been put on what "tears" mean in our literature in poetic language and some poets' opinions about tears in introduction part. In the first part couplets about tears and crying in Bâkî's poems have been determined and it has been seen that tears, related to many concepts with the use of simile and metaphor, aren't only salty drops of water coming down eyes but also indicators expressing deep meanings and connotations. The messages tears give in Bâkî's poems have been discussed in terms of psychology in the second part; in social terms in the third part; in religious terms in the fourth part.

Key Words: Bâkî, Divan, tear, simile, function.

Giriş

Türk edebiyatında "gözyaşı" âşığının aşkını ifade etmek için ortaya koyduğu duygusal tepkiyi yansıtan bir göstergedir. Âşığının belirgin ve ayrılmaz bir parçası olan gözyaşı; ayrılık, hüznün, hasret, samimiyet, sadakat, itiraf, zayıflık, kuvvet, çaresizlik, arınma, teslimiyet, sevinç gibi çok çeşitli duyguları ifade etmede kullanılmıştır.

Gözyaşı, bazen o kadar güçlüdür ki şair Nâbî'nin ifadesiyle dertlilerin gözyaşı seli, bir kere coşup çağlarsa binlerce ikbal sarayını yerle bir eder:

Bir hurûşuyla eder bin hâne-i ikbâli pest
Ehl-i derdin seyl-i eşk-i inkisârın görmüşüz (Bilkan 1997, 696)

Gözyaşı, bazen de sevgilinin umursamazlığı karşısında âşığının iç hâlini, çaresizliğini dışarı vurmak gibi bir görevi üstlenir. Halk şairi Karacaoğlan'a göre gözyaşı, âşığının gönül suyudur:

Aman turnam benim yârim gücenmiş
Beni görse yoldan çıkar, yan gider
Gönül suyu gözlerimden akıyor
Âh ettikçe ciğerimden kan gider (Ergun 1971, 167)

Mevlânâ, Mesnevi'sinde Hz. Âdem'in dünyaya gözyaşı dökmek için geldiğini söyler. Onun evlatları olarak insanlar, onun gibi gözyaşı dökmelidir. Zira akıtılan her gözyaşı, aslında birer inci, hatta ondan daha kıymetlidir. Devam eden gözyaşı ve hüznün kalbi nurlandırır. Mevlânâ,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012

gözyaşını, katılaştırmış ve verimsiz hale gelmiş kalpleri diriltten yağmura benzetir (Mesnevi 131, 386).

Klasik şiirimizde de âşığın ne kadar ağlarsa o kadar değer kazanacağına vurgu yapılır. Âşık, ağladıkça rahatlar. Bu rahatlama, hem içinin ateşinin sönmesi hem de sevgili katında elde ettiği mevki yönündendir. Sevgilinin güzellik bahçesi âşığın gözyaşlarıyla gelişir, güzelleşir. Hayâlî Bey'in bir şiirinde âşığın, gözyaşı dökmekten, gözyaşı denizine düşmekten zevk aldığı görülür. Öyle ki âşık, kurtulmak için kendisine el uzatılmasını istemez:

Gözyaşı bahrine düşeyin zevk bundadır
Sunma elün halâs için ey âşinâ bana (Kurnaz 1987, 364)

Aşk ve ıstırap şairi olan, şiirlerini âdetâ hüzünden beslenerek yazan büyük şair Fuzûlî'ye göre kanlı gözyaşı âşıklık alâmetidir:

Tabîbâ kılmışum teşhîs derd-i 'aşkdur derdüm
Alâmet âh-ı serd ü rûy-ı zerd ü eşk-i âlumdür (Akyüz vd. 1990, 179)

Fuzûlî ile aynı çağda yaşamış olan usta şair Bâkî, yaşamayı seven, zevk ve eğlenceye düşkün bir şair olarak bilinir. Ona göre, insan ömrü gül devri, yani ilkbahar mevsimi gibi çok kısadır; bu kısacık ömrü mutluluk ile geçirmeli, mümkün olduğunca hayattan zevk almalıdır (Küçük 1988, 15). Ancak Divanı'ndaki şiirler incelendiğinde ıstırapı ruhunda derin bir şekilde hisseden, ayrılığa tahammülü olmayan, kavuşmayı arzulayan, aşkı için gözyaşı döken, günahına ağlayan, duygusal yönü de olan bir kişiyle karşılaşırız. Bâkî, uzun bir süre sarayın himayesini görmüş, refah dolu bir hayat sürmüş olsa da gülmenin yanında ağlamayı, gözyaşı dökmeyi unutmamıştır.

Bu durum, şairin mizacıyla ya da hayatı dengeli bir şekilde götürmek istemesiyle açıklanabilir; bununla birlikte şiirlerin gerek içerik-öz gerekse söze dönüştürme ve sunuluş açısından etkilemeye, duygulandırmaya yönelik oluşturulmuş söz sanatı ürünleri olduğu unutulmamalıdır (Aksan 1999, 8).

Bu çalışmada Bâkî Divanı incelenmiş, Klasik şiirin bütün inceliklerini ve nazım tekniğini iyi bilen şairin, söz sanatlarının verdiği imkânları da kullanarak hüznün ve duygu yüklü birçok şiirinde gözyaşı ve ağlamakla ilgili orijinal ve dikkat çekici söyleyişler ortaya koyduğu görülmüştür. Bâkî Divanı'nda yaklaşık 200 beyitte gözyaşı ve ağlamak (eşk, sirişk, âb-ı çeşm, çeşme, girye, giryân, yaş, bükâ, kanlu yaş, nem, akmak) ile ilgili kavramlar kullanıldığı tespit edilmiştir. Öncelikle gözyaşıyla ilgili benzetme ve mecazlar üzerinde durulmuş, daha sonra gözyaşının psikolojik, sosyal ve dinî işlevleri ele alınmıştır.¹Şair, özellikle gazellerinde gözyaşı ve ağlamakla ilgili kavramlara daha fazla yer verdiği için seçilen örnekler doğal olarak gazel ağırlıklı olmuştur.

I. Bâkî Divanı'nda Gözyaşıyla İlgili Benzetme ve Mecazlar

Günlük hayatta sıkıntıların ifadesi olan gözyaşı, şairin hayal dünyasında göz pınarlarından dökülen tuzlu ve ılık bir su olmaktan çıkıp zihinde görsel ve işitsel çağrışımlara yol açan bir estetik objeye dönüşür (Selçuk 2005, 235). Gözyaşı; rengi, parlaklığı, şekli, yuvarlaklığı, hareketliliği, tane tane ve çok oluşu, akarken ince ve uzun görünüşü gibi özellikleri dolayısıyla şiirlerde çeşitli hayâl ve benzetmeler içinde söz konusu edilir (Kurnaz 1987, 364).

¹Daha önce gözyaşıyla ilgili olarak yapılan bir çalışma için bkz. (Selçuk, 2005). Tasnif yapılırken bu çalışmadan da yararlanılmıştır.

a. Çokluk, Süreklilik Yönünden Benzetmeler

Aslı su olduğu için gözyaşı, suyla ilgili bazı özellik ve fonksiyonlara sahiptir. Sevgiliye duyulan aşkın şiddetini ve onun uğrunda dökülen gözyaşının çokluğunu, sürekliliğini ifade etmek için çoğu zaman mübalağa sanatından da yararlanılarak gözyaşı, “su, âb, âb-ı revân, eşk-i revân, katre, çeşme, sebil, tuğyân, sel, ırmak, akarsu, deniz, deryâ, bahr, ummân, mevc, ebr, bârân, şebnem, kevser” tasavvurları içinde benzetme unsuru olarak yer alır. Gözyaşı, özellikle suyla ilişkilendirildiğinde hayat kaynağı olma ve temizleme özellikleri dikkat çeker.

Âşığın gözünden, gül yanaklı sevgili sebebiyle akan yaşlar sevgilinin gül bahçesine benzeyen güzelliğinin taze, canlı ve yemyeşil olmasını sağlar:

Gül-zâr-ı hüsnî olmaz idi böyle sebze-zâr
Akıtmayaydı yaşımı çok çok o gül-izâr (G. 113/1)²

Gözyaşının şiddeti bazen o kadar artar ki sele dönüşür ve bu sel, dokuz kat göğü döndürecek bir kuvvettedir. Gözyaşının mâcerâ oluşu tevriyeli kullanılmıştır. Âşığın başından geçenleri ve suyun akmasını ifade eder:

Bu nüh dolâbı gerdân eyleyen seyl-âb-ı eşkümdür
Yaşum ser-çeşmesinden bahs idersem mâ-cerâ artar (G. 64/3)

Âşığın gözyaşı bazen denizler meydana getirecek kadar çok akar. Gökyüzü bu tasavvur içinde şekil bakımından bir hava kabarcığına benzetilir:

Oldı deryâ-yı eşküme nisbet
Günbed-i çarh-ı nîl-reng habâb (G. 19/5)

Şair, aşağıdaki beyitte sevgiliye kavuşmayı bahara kavuşmak şeklinde düşünmüştür. Baharda suların coşması gibi âşık da bu sevinçle bol bol sevinç gözyaşları döker:

Dem-i vaslun irişse çeşm-i ‘âşıkda bükâ artar
Sular tuğyan ider evvel-bahâr oldukça mâ artar (G.64/1)

Sevgili güzellik bakımından Hz. Yusuf’la kıyas edilir. Güzellik ülkesi Mısır’ın Yusuf yüzlüsünün arzusuyla âşığın gözyaşı, Nil nehrinin suları gibi günden güne artmaktadır:

Ol melâhat Mısırınun Yûsuf-cemâli şevkine
Seyl-i eşküm Nîl-veş günden güne efzûn olur (G. 142/2)

Âşık için sevgilinin kimlerle konuştuğu oturup kalktığı çok önemlidir. Âşığın ağlayan gözleri, sevgilinin camide kimlerle diz dize oturduğunu görmek için su dağıtıcısı şeklinde, yani gözyaşları dökerek saf saf gezer:

Câmi’ içre göre tâ kimlerle hem-zânûsın
Şekl-i sakkâda gezer dîde-i giryân saf saf (G. 229/5)

Sevgilinin bulunduğu mekân cennet bahçesi olunca âşığın sevda gözyaşları, oraya akan Kevser suyu olur:

²Bu çalışmadaki örnek beyitler Sabahattin Küçük tarafından hazırlanan “Bâkî Divanı” adlı eserden alınmıştır (1994). Gazeller G, Kasideler K, Musammatlar ise M harfi ile gösterilmiştir.

Kûyında revân eyledüğüm eşk-i mahabbet
Kevser suyu dur ravza-i Rıdvâne salındı (G.510/4)

Gözyaşının yıkama, temizleme özelliği de vardır. Rüzgârın esip her şeyi silip süpürmesi gibi âşık, bahar bulutu gibi su döker ve gözyaşlarıyla temizlenir:

Gözlerüm ebr-i bahârî gibi âb-efşân idüp
Bâd-veş sildüm anı pâk ü mücellâ eyledüm (G. 339/2)

Bazı beyitlerde sürekli ve çok akması yönünden gözyaşı, dalgaya (mevc) teşbih edilir. Âşığın gözyaşı dalgaları, her tarafa bir an ulaşmasa yer ve gök âhının alevlerinden yanar:

İrmese bir dem eger mevc-i sirişküm her yana
Şu'le-i âhum zemîn ü âsmânı hark ide (G. 461/4)

Sevgili; gülen goncaya, yani açılmış goncaya (gül) benzetilince âşığın gözyaşları da o gül üzerine saçılmış çiğ taneleri olur:

Şeb-nem gibi saçıl sun kon eşk-i firâvânım
Güller gibi açıl sun tek gonca-i handânım (G. 338/1)

Sevgili, hem güneş gibi yüzünü gösterir hem de âşığın yaşaran gözlerinin çeşmesine (pınar) gözyaşı gelmesin, yaşarmasın der, bu olacak şey değildir:

Gün yüzün hem gösterür hem dir göze nem gelmesün
Çeşme-i çeşme nice eşk-i dem-â-dem gelmesün (G. 355/1)

b. Şekil, Kıymet Yönünden Benzetmeler

Gözyaşı, sürekli akmasıyla ve o akıntının oluşturduğu şekiller itibarıyla “rişte (iplik), târ (tel, iplik), halhâl, rûd (saz teli), zincir, katre-i şebnem, ebr, bârân, çeşme, mevc, sitâre, Ülker” kavramlarıyla ilişkilendirilir:

Sevgilinin saçları sürekli akmaktan ip şeklini almış gözyaşına sarılır; bu durum sümbülün yağmur damlalarının oluşturduğu ipe sarılması gibi hayal edilir:

Zülfün ki târ-ı eşk-i firâvâne sarmaşur
Sünbüldür ol ki rişte-i bârâne sarmaşur (G. 47/1)

Sevgilinin uzun boyunun hayali âşığın sel gibi gözyaşı akıtmasına sebep olur. Bu gözyaşı seli, bahçedeki ağaçların ayaklarına takılmış halhal şeklinde hayal edilir:

Hasret-i kaddün ile bâğda seyl-i eşküm
Takdı serv-i çemenün pâyine sîmîn halhâl (G. 294/2)

Sevda uğruna acı çekmek âşıklık alâmetidir. Bu bazen aslanlar tarafından zincire çekilmek şeklinde hayal edilir. Gözyaşı da gözlerden sürekli aktığı için zincir gibi düşünülür:

Çekdi zencîre beni 'aşkun nitekim şîrler
Eşk-i çeşmüm iki yanumdan iki zincirler (G. 104/1)

Sevgili, âşığın boyunu çeng (çalgi aleti), gözyaşlarını onun telleri; bedenini ateş, canını ûd (çalgi aleti) hâline getirmiştir:

Kaddümi çeng eşkümi rûd eyledün
Cismüm âteş cânımı ‘ud eyledün (G. 263/1)

Âşığın bela köşesinde iki gözünden akan gözyaşı ırmağını görenler, onları eğlence meclisinde çalınan çengin telleri sanırlar.

Çeng, dik tutularak çalınan eğri bir sazın adıdır; bu yüzden aşığın iki büküm olmuş boyu çenge benzetilir (Küçük 1988, 281).

Evtâr-ı çeng-i bezm-i safâdur sanur gören
Künc-i belâda gözden akan iki rûdumuz (G. 193/2)

Ayrılık günlerinde âşık tane tane gözyaşı dökerken sevgili güler. Gül yaprağını (sevgili) canlı tutan ise ç

Rûz-ı hecrinde güler dâne-i eşküm göricek
Berg-i güldür ki tutar katre-i şeb-nem tâze (G. 454/3)

Sevgili, güller gibi gülerken âşığın gözleri sürekli bahar bulutu gibi yaş dökmetedir:

Kendü güller gibi handân lîk çeşm-i ‘âşıkı
Dem-be-dem ebr-i bahârî gibi giryân itmede (G. 414/3)

Âşığın yağmura benzeyen gözyaşı dünyayı bir anda gark edecek bir güce sahiptir:

Şu’le-i tîg-i cihân-tâbun kaçan ki berk ide
‘Âlemi bir lahzâda bârân-ı eşküm gark ide (G.461/1)

Âşığın sinesindeki siyah yaraları örten, gözyaşı dalgalarıdır:

Dâğ-ı siyâh-ı sînemüz örtile mevc-i eşk ile
Bir gün ola ki görmeye kimse karamuz (G. 203/5)

Gözyaşı şekli, tane tane olması, parlaklığı yönünden yıldıza (nücûm, sitâre, Ülker) benzetilir. Sevgili aya benzetilince âşığın gözyaşları sevgilinin eziyetinden dökülen yıldız olur. Bu durumdan hoşlanan sevgili, gülüp eğlenerek güneş gibi dolaşır:

Eşküm döker sitâre gibi cevri ile o mâh
Hûrşîd gibi hurrem ü handân olup gezer (G.138/2)

Gözyaşı, bazen inci saçan Ülker yıldızı gibi hayal edilir:

Akar yaşum olıcak dîdeden nihân Ülker
Diler ki göstere çeşm-i güher-feşân Ülker (G. 150/1)

Şair, Kanuni Mersiyesi’nin bir beytinde Padişah’ın ölümünden duyduğu üzüntüyü dile getirirken gönül ateşinden çıkan dumanın bütün ufukları kaplamasını ve yıldızların gözlerinin gözyaşıyla dolmasını ister:

Bu acılarla çeşm-i nücûm olsun eşk-bâr
Âfâkı tutsun âteş-i dilden çıkan duhân (M. I. III/2)

Âşığın, sevgili karşısında en önemli sermayesi gözyaşıdır. Bu nedenle gözyaşı, “gevher, cevher, dür, sîm, nukra, akça, dinar, dirhem, rakam, nakd” gibi kavramlarla ilişkilendirilir; ancak sevgili çoğu zaman âşığın gözyaşlarına iltifat etmez ve âşık sitem eder:

Turkish Studies

Yaşuma bakmaz ol perî bilmedi kadr-i gevheri
Tâlib ola bu demleri bulmaya bir zamân ola (G.404/2)

Âşık, sevgiliye şöyle seslenir: “Bu pazarda gözyaşlarımın tanesi gibi bir inci bulunmaz. Ey can ipliği gibi olan sevgili, gel bundan böyle Aden incisinden geç!”:

Bu bâzâr içre düşmez dâne-i eşküm gibi gevher
Gel ey cân riştesi şimden girü dürr-i ‘Aden’den geç (G. 30/4)

Bu beyitte candan kastedilen sevgilidir. Can görünmezliği sebebiyle ipliğe, gözyaşları da inciye benzetilmiştir. Aden, Umman denizinin batısındaki körfezin adıdır. Klasik şiirde incileri ile birlikte anılır. Beyitte incilerin ortaları delinerek ipliğe dizildiği de belirtilmiştir. Düşmez; bulunmaz, olmaz anlamlarına geldiği gibi dökülmez de demektir ki “eşk” ile ilgili olduğu için tevriyeli kullanılmıştır. Geç sözü hem Aden incisinin ortasından geç hem de vazgeç anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır (Küçük 1988,183).

Bazen sevgilinin çeşitli özellikleri ile âşık arasında paralellikler kurulur. Sevgilinin inci gibi olan dişlerine karşı âşığın gözyaşı elmasları tane tane dizilir:

Lü’lü dişün gamıyla sirişküm güherlerin
Dizdüm ümîd riştesine dâne dâne ben (G.357/2)

Âşığa altın gibi sararmış yüzü ve gümüş gözyaşı yaşamını devam ettirmede yeterlidir; bir yerlerden dinar ve dirhem gelmesine gerek yoktur. Âşık, dışarıdan bakıldığında zayıflık olarak algılanan sararmış yüzü ve gözyaşını kendisi için bir hayat sermayesi olarak görmektedir:

Eşk-i sîm ü çihre-i zerdi yiter vech-i ma’âş
Bir cihetden ‘âşıkâ dînâr u dirhem gelmesün (G. 355./4)

Gözyaşı âşığın tükenmeyen sermayesidir. Yine başka bir beyitte âşık, sararmış yüzünü görenlerin kendisinin iflas ettiğini zannettiklerini; ancak gözyaşlarının ak akçe, yaralarının kızıl dinar olduğunu söyler:

Beni müflis sanur gerçi görenler rûy-ı zerdümden
Velî ağ akçadur eşküm kızıl dînârdur dâğum (G. 335/3)

Gözyaşının en belirgin özelliklerinden birisi de tane tane dökülmesidir. Şair, bir beyitte ustaca bir benzetme yaparak gözyaşlarını rakama benzetir:

Derdüm hisâba gelmedi kıldum muhâsebe
Gözyaşı dâne dâne dökildi rakam gibi (K. 16/4)

Şair, aşağıdaki beyitte orijinal bir benzetme yaparak gözyaşlarını nukraya (erimiş altın ve gümüş çubuk) benzetir. Kendisi de bunları işleyen sırmacı olur:

Nukra-i eşküm ile sîm-keş oldum şimdi
Müjemûñ aralarından bir iki tel çekdüm (G. 327/4)

Beyaz gözyaşı ve sararmış yanak âşığın sermayesidir. Âşık, bu sermayesinin akçeler ve altınlar olduğunu söyleyerek dert ve üzüntüsünün artmasını ister

Nakd-i vakt oldı bize eşk-i sefid ü ruh-ı zerd
Derd ü gam tâlibiyüz akçeler altınlar ile (M. 2. IV/4)

Turkish Studies

c. Renk Yönünden Benzetmeler

Gözyaşının kırmızılığı, yani kanlı olması ifade edilirken “kan, hûn-âb, hûn-ı eşk, bâde, mey,şarab, mey-i nâb, gül, gül-gûn,gülşen,la’l-i nâb, dem” kavramlarıyla; gözyaşının kendi rengi ifade edilirken “sîm, sîmîn,sîm-âb,nukra,lü’lü” kavramlarıyla ilişkilendirildiği görülür.

Âşığın gönlü ağlayıp inleyenlerin arkadaşı, sevgili ise rakiplerin samimi dostudur. Âşığın gözlerinden kan aksa şaşılmalıdır; çünkü kıskançlık zamanıdır:

Yâr ise mahrem-i ağyâr gönül hem-dem-i zâr
Gözlerüm kan akıdursan ola gayret demidür (G. 81/2)

Kan renginde olan gözyaşı, âşığın gözünü kırmızı hokkaya çevirmiştir. Âşığın bedeni de baştan ayağa kalem gibi kana boyanmıştır:

Çeşmüm devât-ı surha dönüp hûn-ı eşk ile
Cismüm boyandı kana ser-â-pâ kalem gibi (K. 16/3)

Mecliste sevgilinin kırmızı dudağından dolayı âşığın gözyaşı şarap olarak hayal edilince gönül de kebaba benzetilir:

Ne sâkîdür lebûñ gam bezmine yaşum şarâb eyler
Ne âteşdür mahabbet odı kim bağrum kebâb eyler (G. 167/1)

Kanlı gözyaşı bazen o kadar çok akar ki meclis, âdeta güllerle süslenmiş gibi tasavvur edilir:

N’ola zeyn olsa yine meclisümüz güller ile
Gözümün kanlu yaşı eyledi pür etrâfı (G. 541 /4)

Kanlı gözyaşları, renginden dolayı sevgilinin kırmızı dudağıyla irtibatlandırılır. Sevgilinin kırmızı dudağını anan âşığın hasret gözyaşları, yüzünü kırmızı hale getirir. Âşık, gül rengi şarap içerek yüzüne iyice kan geldiğini söyler:

Eşk-i hasret yüzümüz âl ider andukça lebin
Mey-i gül-gün içerüz benzümüze kan götürür (G.131/4)

Âşık, sevgilinin ayağının toprağına gümüş gibi akan gözyaşlarını karıştırarak aşk ilacı yapmak ister:

Sîm-i sirişki harc iderin hâk-i pâyüne
İksîr-i ‘aşk tâlibiyin cevher isterin (G. 386/1)

Dışarıdan bakıldığında yadırganacak bazı haller âşık için teselli unsuru olur; âhını servi ağacı, kanlı gözyaşlarını gül bahçesi gibi gören âşık, servi ağacını ve gül bahçesini seyretmek istemez:

Dûd-ı âhın serv idüp kanlu yaşın gül-şen bilen
Eylemez serve nazar seyr-i gül-istân istemez (G. 206/3)

Âşığın kanlı gözyaşı, sevgilinin eşiğini kaplayacak derecede çok akmıştır. Âşık yine de sevgilisinin bu kandan (dem) incinmesini istemez:

Turkish Studies

Hûn-ı eşküm bir zamân âlûde kıldı ışigin
Bana dil-ber Bâkîyâ dahi o demden incinür (G. 76/5)

d. Gözyaşıyla İlgili Diğer Benzetmeler

Gözyaşı, çokluğu ve âşığın gücünü ifade ettiği için askere (sipeh, çeri, leşger) benzetilir. Bilindiği üzere Klasik şiirimizde rakip için en olumsuz ifadeler kullanılır. Rakip, sevgilinin etrafında dolaşan bir it olsa da âşığın gözyaşları yiğit bir asker gibi onu korur:

Yarun rakîbi gibi iti görmedüm dahı
Olmaya gerçi eşk-i revânüm gibi çeri (G. 504/4)

Âşık, bazen gözyaşı askerleriyle, okyanusun dalgalarına meydan okur. Okyanusun dalgalarının kıyıya vurması, âşığın gözyaşları ile savaşmak üzere gönderilmiş askerler gibi hayâl edilir:

Leşger-i eşk-i firâvân ile ceng itmek için
Gönderür mevclerin lücce-i ‘ummân saf saf (G.229/3)

Gözyaşı, âşığın sinesinde veya derinliğinde gizlenmiş olarak kabul edilen, gizlenmesi istenen aşk, arzu, iştihak, neşe, keder veya ıstırap gibi duyguları açığa çıkardığından bir gammaz (fitneci) olarak düşünülür. Âşığın bu halini gözyaşının gammazlaması, bizzat sevgili tarafından bilinen bir şeyi çevreye açıklaması olabilir. Hatta âşığın sırrını bazen sevgili de bilmez ve gözyaşı her şeyi olduğu gibi ortaya çıkarır (Tolasa 2001, 351). Âşık, sırlarını ifşa eden gözyaşını gammazlıkla suçlar ve ona sitem eder:

‘Ayân itdi bir bir nihân râzımı
Dilâ eşk-i çeşmüm ne gammâz olur (G. 112/3)

Gözyaşının “mâcerâ” olarak düşünülmesinde, âşığın iç âlemini herhangi bir söze ihtiyaç duymadan aktarması etkilidir. Beyitlerde genellikle “mâcerâ” akan şeyi de ifade ettiği için tevriyeli kullanılır. Âşığın gözyaşı, o kadar şiddetli akar ki dokuz kat feleği döndürür. Âşık, gözyaşı pınarlarından bahsedecek olursa macera (anlatacakları) uzar gider:

Bu nüh dolâbı gerdân eyleyen seyl-âb-ı eşkümdür
Yaşum ser-çeşmesinden bahs idersem mâ-cerâ artar (G. 64/3)

Şair, bir beyitte ağlamayı gönlün akması şeklinde düşünür. Âşığın sevgiliyle macerası hep böyle olur:

Gönlüm akıtdı şimdi beni turmaz ağladur
Ol şûh-ı dil-sitân ile hep mâ-cerâ budur (G. 57/3)

Gözyaşı, gözden yani asıl vatanından uzaklaştığı ve tek başına kaldığı için tıfl-ı yetim (yetim çocuk) olarak düşünülür. Şair, bir beyitte sevgiliye şöyle seslenir: “Gözyaşım senin eteğinde kalmış yetim çocuğundur beyim; insanlık et de kendi evladın gibi onu besle.”:

Begüm merdümlük it kendü ciger-gûşen gibi besle
Yaşum tıfl-ı yetimündür ki dâmânunda kalmışdur (G.165/3)

Şair, bir beyitte gözyaşını gül yaprağına benzetmiştir. Âşığın âh ettiğinde gözlerinden yaşların dökülmesi, seher rüzgârında bademlerin gül yapraklarının dökülmesi gibi düşünülmüştür:

Turkish Studies

Yaşum dökilür âh idicek dîde-i terden
Berg-i gül-i bâdâm gibi bâd-ı seherden (K.18/1)

II. Gözyaşının Psikolojik İşlevi

Klasik şiirimizde “âşık ve maşuk” arasındaki ilişki geleneksel bir kalıba oturtulmuştur. Âşık, genellikle sevgiliden ayrıdır ve hasret çeker. Ayrılık ona acı verir, hasretle ağlatıp inletir, kanlı gözyaşı döktürür. Âşık, psikolojik ruh hallerinin (acı, üzüntü, ayrılık, hasret, sevinç, umut vb.) hepsini yaşadığı için bunların ifadesi de çoğu zaman gözyaşı şeklinde ortaya çıkar. Bu gözyaşı her zaman olumsuz bir psikolojiyi ya da şikâyeti ifade etmez. Gözyaşı aslında âşıklığın işaretidir, aşkın olmazsa olmazdır.

Bâkî, bir şiirinde: “Aşk eri ne maden ocağının la’line meyleder ne de altın ister. Kızıl gözyaşı ve sarı yüz ona hoş süs ve bezektir.” der:

Ne la’l-i kâna mâ’îl aşk eri ne tâlib-i zerdür
Sirişk-i âl ü rûy-ı zerd ana hoş zîb ü zîverdür (G.149/1)

Âşığın ayrılık gözyaşı, sürekli aktığından keder dağlığında kuru otların, gül ve erguvana dönüşmesini sağlar:

Küh-sâr-ı gamda gözyaşı hecrünle dem-be-dem
Hâşâk u hârî şâh-ı gül ü ergavân ider (G.109/2)

Aşk acısının ve akan gözyaşının ne demek olduğunu, yani bu sırrı sevgilisini arayan ve onun yüzüne âşık olan bilir:

‘Aşkuñ gamıyla sırrını eşk-i revânunun
Cûyâ-yı yâr u âşık-ı didâr olan bilür (G.83/2)

Ayrılık, bazen öyle çekilmez ve incitici olur ki âşığın ciğerini parçalayan bir hançer gibi hayal edilir. Durum böyle olunca âşığın gözlerinden akan yaşa şaşılmamalıdır:

Dîdeden kanlu yaşum aksa dem-â-dem ne ‘aceb
Cigerüm pâreledi hançer-i âzâr-ı firâk (G. 244/29)

Âşıklık belirtisi olan ağlayıp inleme Mevlânâ’nın Mesnevi’sinin ilk 18 beytine konu olur ve garip “ney”in feryadı dile getirilir. Bu beyitlerde insan-ı kâmilin simgesi olan neyin, asıl vatani olan sazlıktan kesilişi ve bağrının dağlanıp delinişi yanık bir sesle hikâye edilir. Bâkî, mutasavvıf bir şair olmasa da sevgilinin bulunduğu mekândan uzak oluşu ve o yolun toprağına duyulan sevgiyi tasavvufî boyutta da yorumlanacak bir şekilde dile getirmiştir. Şaire göre âşık için gerçek vatan sevgilinin bulunduğu yerdir, o yolun toprağından uzak olmak ağlamaya sebep olur:

Girye kılsam ne ‘aceb hâk-i rehinden dûram
Hep garîb ağlamağa hubb-i vatandur ba’is (G. 28/4)

Şair, başka bir şiirinde gözyaşını akarsuya, gönlü onun içinde biten ve kararsız olan neye benzetir. Burada tasavvufî anlam örüntüsünü daha da belirgin hale geldiği söylenebilir. Gözyaşı, sürekli ve çok akması sebebiyle akarsuya benzetilir:

Güzer-i eşk-i revânun komadı dilde karâr
Cûy-bâr içre biten ney gibi her ân ditrer (G. 70/3)

Turkish Studies

Bilindiği gibi gözyaşının psikolojik olarak teskin edici bir özelliği de vardır. Âşık, bazen âh etmenin, gözyaşı dökmenin kendisini rahatlattığını belirtir:

Mülk-i gamda eşk ü âh egler beni
Ol yirün âb u hevâsı hoş gelür (G. 148/5)

Âşığın ağlayan gözlerinden dökülen kanlar, sevgilinin kendisine merhamet etme zamanı olarak görülür. Aşağıdaki beyitte şair, “dem” sözcüğünü hem zaman hem de kan anlamına gelecek şekilde tevriyeli kullanmıştır.

Dökilen kanlara bak dîde-i giryânından
Dostum Bâkî'ye rahm eyleyecek demlerdür (G. 108/5)

Klasik şiirimizde felekten (kader) şikâyet, ona sitem etme neredeyse bütün şairlerin dile getirdiği bir hususiyettir. Âşık; içine düştüğü durumu, ağlamalarını, inlemelerini, yanmalarını kaderin çeşitli şekillerde tecelli edişine bağlar:

Olur mıydum gehi giryân gehî sûzân gehî nâlân
Felek âyînesi göstermeyeydi dürlü sûretler (G. 166/4)

II. Gözyaşının Sosyal İşlevi

Ruhsal durumu çevresindeki insanlar tarafından genellikle bilinmediği için gözyaşı döken âşık, toplum tarafından kınanır ve dışlanır. Aşk ateşiyle ne yaptığını bilmeyen âşık, gözyaşı döker; bu bir çeşit sırrın ortaya çıkması, aşkın ifşası anlamına gelir. Âşık, duygularını kontrol edemediği, gönlüne söz geçiremediği için gönül suyunu akıtır. Âşığın iç âlemini bilmeyen sevgilinin ve insanların kınamaları başlar. Gözyaşı dökmek toplum tarafından bir suçmuş gibi değerlendirilir.

Âşık, sevgiliye ve topluma karşı duygularını ele verdiği için gözyaşını bazen casus olarak görse de genellikle gözyaşı, âşık için bir sermaye, bir güç unsuru ya da savunma silahıdır.

Şair, bir beyitte gözyaşını sırlarını açığa çıkaran bir gammaz (casus) olarak görür:

‘Ayân tdi bir bir nihân râzumu
Dilâ eşk-i çeşmüm ne gammâz olur (G. 112/3)

Gönül, her ne kadar aşkın sırrını gizlese de gözyaşı, o sırrı açığa çıkaran bir ırmak olarak düşünülmür ve âşığın sitemine hedef olur:

Elinden geldügince râz-ı ‘aşkun dil nihân itdi
Akup cüy-ı sirişk ol sırrı hayfâ kim ‘ayân itdi (G. 543/1)

Âşığın sararmış yüzünü görenler onu iflas etmiş biri gibi görürler; ancak âşığın yaraları kızıl dinar, gözyaşı da beyaz akçedir, yani sararmış yüz ve ağlayan göz âşığın en büyük sermayesidir:

Beni müflis sanur gerçi görenler rûy-ı zerdümden
Velî ağ akçadur eşküm kızıl dînârdur dâğum (G. 335/3)

Şair, bir beyitte sevgi denizinde âhının rüzgârıyla gözyaşlarının dalga oluşturduğunu başının ayıplanma gemisi, kaşlarının da o geminin iki çıpası (gemi)demiri olduğunu söyler:

Mahabbet bahridür âhum yilinden mevc urur yaşum
Melâmet fülkidür ser ana lengerdür iki kaşum (G.322/1)

Turkish Studies

Âşığın o kadar çok düşmanı vardır ki gözyaşları denize dönmüştür, gözleri sürekli denizi arzulayan iki kayık gibi olmuştur:

Âşıkun düşmeni çok bahre dönüpdür yaşı
İki zevrakdur iki dîdesi deryâ gözedür (G.67/6)

Gönülde kederin hararetili ateşi, gözde sürekli akan yaşa sebep olunca sevgiliye sırlar ifşa edilmiş olur:

Dilde hırâş-ı hâr-ı gam dîdede eşk dem-be-dem
Arz olunur cenâbuna gizlümüz âşikâremüz (G.203/4)

O peri gibi güzel olan sevgili, aşığın ciğer kanını keder ateşiyle kaydattığından aşığın gözlerinden kanlı yaş akar. Buna sebep insanlar değil peri yüzlü sevgilidir. Âşığın gözyaşı sıcakça olduğundan bundan sakınılması istenir:

Kaynadup nâr-ı gam-ı aşk ile hûn-ı cigeri
Gözlerümden akıdur kendü görünmez o perî
Sanmanuz nev'-i beşerden gele bu şîveleri
Bir perî için akar iki gözüm çeşmeleri
Sakinun bilmiş olun ılıdur ol su begler (M. 8/II)

III. Gözyaşının Dinî İşlevi

Kur'an-ı Kerim'de gözyaşı ve ağlamakla ilgili kavramlar birçok yerde geçer. Müminlerin taş yürekli olmaktan kurtulmak için yumuşak kalpli olmaları ve bunun belirtileri olarak da Allah için gözyaşı dökülebilmelerinden bahsedilir.³

Gözyaşı dökmek bazen pişmanlığın ifadesidir. Âşık, çok akıtılan gözyaşının günahları ve isyanları temizleyeceğine inandığı için kendi kendine gözyaşı dökmeyi telkin eder:

Gözyaşın çok çok revân it cürm ü 'isyân üzre kim
Akdugı yerde komaz âb-ı firâvân gill u gış (G. 217. 6)

İnsanın içinin derinden yanması, gönül derdi ve gözyaşı dolu gözler, duanın kabul olması için bir vesile olarak görülür:

Ümmîd o kim du'âna ola mûcib-i kabûl
Sûz-ı derûn u derd-i dil ü çeşm-i eşk-bâr (K. 9/23)

Şaire göre akıllı insan, isyanını hatırlayıp sürekli gözyaşı döken insandır:

Âkil odur kim cihânda yâd idüp 'isyânını
Dûd-ı âhından dem-â-dem gözlerin nem-nâk ide (Kıt'a 20/1)

Şair, bir beyitte sofuya çatar ve gözyaşlarının deniz olmasını sofunun çekemediğini belirterek dünyada yemden (hayvan yiyeceği) incinen böyle bir eşek görmediğini belirtir. Birinci dizede yem, deniz anlamında; ikinci dizede hayvan yiyeceği anlamında kullanılarak cinas sanatı yapılmıştır:

Gözlerüm yaşımı soft istemez yem kıldugum
Görmedüm bir böyle hâr âlemde yemden incinür (G. 76/5)

³ Bakara 2/74

Sonuç

XVI. yüzyılın söz ustası Bâkî'nin büyük bir şair olmasında sözcükleri titiz bir şekilde seçip kullanması, hayallerini, coşkularını ve duygusal yoğunluğunu güçlü bir anlatımla ve üstün bir şiir diliyle aktarması etkili olmuştur.

Bâkî Divanı'nda gözyaşı ve ağlamakla ilgili kavramların tespit ve tahlil edildiği bu çalışmada "gözyaşı"nın sadece biyolojik bir hadise olmadığı, genellikle sevgili ve âşık ilişkisinin dile getirildiği beyitlerde birçok hayal ve tasavvur içinde kullanılarak benzetme ve mecazlara konu olduğu görülmüştür.

Sevgiliye duyulan aşkın ve ondaki güzellik unsurlarının dile getirilmesinde, âşığın akla gelebilecek bütün ruh hallerini, toplum içindeki konumunu, inançla ilgili telakkilerini yansıtmada "gözyaşı"nın bir gösterge olarak zengin bir çağrışıma sahip olduğu tespit edilmiştir.

Gözyaşı, sevgili için akıtılan bir gönül suyudur. Sevgilinin güzellik bahçesine hayat verir. Katreden yağmura, sele dönüşür; nehir, deniz, okyanus olur. Aşkın şiddetinin ve büyüklüğünün göstergesi olur. Âşık çaresizse kanlı gözyaşı döker. Aşğın gerek sevgiliye gerekse çevreye halini anlattığı için gözyaşına sitem edilir. Gözyaşı, bazen de aşğın rahatlamasını, sükûnet bulmasını sağlar. Gözyaşı, âşık için pişmanlıktır, günahlardan arınma vesilesidir. Sevgiliye kavuşunca âşık, sevinç gözyaşları döker. Gözyaşı; aşğın sermayesidir, güçlü askerleridir, bütün varlığıdır. Hepsinden önemlisi gözyaşı, âşıklık alametidir, aşkın olmazsa olmazıdır.

Bâkî, şiir dilinde büyük bir duygu değeri taşıyan "gözyaşı"na insan zihninde uyandırdığı ilk anlamın dışında edebi sanatların gücünden de yararlanarak çok farklı anlamlar yüklemiş ve şiirin, okuyan/dinleyen üzerinde etkileyciliğini artırmıştır.

KAYNAKÇA

- AKSAN, Doğan (1999). **Şiir Dili ve Türk Şiir Dili**, 3. Baskı, Ankara: Engin Yayınevi.
- AKYÜZ, Kenan; Beken, Süheyl; Yüksel, Sedit; Cumbur, Müjgan (1990). **Fuzûlî Divanı**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- BİLKAN, Ali Fuat (1997). **Nâbî Divanı**, İstanbul: MEB Yayınları.
- ERGUN, Sadeddin Nüzhet (1971). **Karacaoğlan Hayatı ve Şiirleri**, İstanbul: İstanbul Maarif Kütüphanesi.
- Kur'ân-ı Kerim Meâlî** (2008). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- KURNAZ, Cemal (1987). **Hayâlî Bey Divanı Tahlili**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- KÜÇÜK, Sabahattin (1994). **Bâkî Divanı Tenkitli Basım**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KÜÇÜK, Sabahattin (2002). **Bâkî ve Divanı'ndan Seçmeler**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Mevlânâ; Mesnevi** (1990). Çev.: Veled İzbudak, Gözden geçiren: Abdülbaki Gölpınarlı, C. I-III, İstanbul: MEB Yayınları.
- SELÇUK, Bahir (2005). "Fuzûlî'de Gözyaşı", **Ekev Akademi Dergisi**, Yıl: 9 Sayı: 25.
- TOLASA, Harun (2001). **Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası**, 2. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.